

ПРОБЛЕМЪТ ЗА ПАТРИОТИЗМА И СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА БЕЛЕТРИСТИКА

Ефрем Каранфилов

„Обичам те, мое мило Отечество! Обичам твоите балкани, гори, сипеи, скали и техните бистри и студени извори! Обичам те, мой мили крайо! Обичам, те от всичката си душа и сърце, ако ти и да си обречен на тежки страдания и неволи! Всичко, щото е останало досега в моята осиротяла душа добро и свято, всичко е твое! Ти си оная благословена земя, която цъфти, която е пълна с нежности, със сияние и величие. Ти си ме научило да обичам и да плача над всяко човешко нещастие. А това е вече много за един човек!“

Тези думи ги е казал Любен Каравелов преди повече от сто години, но сякаш и сега чувствуваме тяхната искреност. Възрожденският писател не се опитва да теоретизира, да дири ярки образи, оригинални мисли, необикновени стилистични похвати. Просто и естествено той разказва за онова, което лежи на душата му и неговата декларация звучи като изповед, а вътрешното възмущение е наситило с непосредствена свежест обикновените слова. Тази свежест и до днес не е повяхнала.

С думите на наивната поетическа изповед възрожденецът без схемата на дефиницията е разкрил какво значи патриотизъм и то в едно широко негово тълкуване. И ние разбираме, че той не е само любов към родината, но и нежност, страдание, готовност за саможертва. И още нещо: благороден хуманизъм, способност за разбиране на всяка човешка мъка, съчувствие към другите. Ние виждаме как още в тези ранни години, когато патриотизмът се събужда, не се превръща в омраза, в надценяване себе си за сметка на другите, в надменност и самолюбива гордост. Нека си припомним и един момент от Възванието при обявяване на Априлското въстание: „Ти, който търсиш свобода, чест и човешко право за себе си, пази също така свободата, честта и правото на оногова, който ги е потърсил при теб.“

По онова време, когато под камшика на националния враг патриотизмът се разгаря като същност на най-хубавото в душата на всеки българин, той кристализира и в най-хубавото на нашата литература. И тъкмо в творбите на онези поети, които така искрено го възпяха, ние откриваме някои от естествените негови особености.

Ето например нещо важно: образът на родината почти винаги се покрива с образа на майката. И това е не само искрена поетическа метафора, но същност на патриотичното чувство. То започва от любовта към родната майка, родното семейство, родния край, за да дойде до цялата родина. И още нещо: по своята святост, сила, жертвоготовност любовта към родината може да се сравни само с любовта към майката. Ботев: „О, майко моя, родино мила!“ Или: „Българска майка юнашка“. Вазов: „Приими тез песни, майко мила, отък на жалостни ти зов. . .“

Любовта към родината тогава не само на думи, но и на дело е по-силна от любовта към обичаната жена: „Ако умра, знай, че след Отецеството съм обичал най-много тебе“ — Христо Ботев. Патриотизмът тогава е едновременно идеал, зов към свобода, към жертвотготовност, вдъхновение и жива същност на човешкия живот. Той е атмосферата, която непрекъснато обгръща най-добрите българци и те я носят винаги със себе си при всички криволичения на житейския си път. Нека си припомним за Странджата или за Бойчо Огнянов на Иван Вазов.

По този начин историческата обстановка в конкретния исторически момент превръща личното съкровено чувство на обич към отечеството в обществена сила, във вдъхновение за най-хубавата част на народа. След като турският ятяган и пълзящата лукавост на гръцката агресивност векове наред го притискаха, то трябваше да избухне със сила и да помете всички пречки по своя път. И ако като вътрешна същност то е любов, ние сега виждаме, че като външна изява то е гордост от историческото минало на своя народ.

В тези вдъхновени дни, които наричаме Възраждане, патриотизмът естествено става съдържание и смисъл не само на историческото ни развитие, но и на литературата. Обърнете внимание: цялата ни възрожденска литература е стон за родината или мечта за свобода, или боен вик.

Това продължи и след Освобождението. Народният поет Вазов повече от половин век беше поет на патриотизма. И както нашата литература не можем да си я представим без Вазов, така и огромното творчество на Вазов е немислимо без България. Ето ги неговите думи в юбилейната му реч, която е и последна в живота му (произнесена на 20. X. 1920 г.): „Аз пях за България, защото я обичах. . . Свидетел очевиден на страшните ѝ борби, на големите ѝ страдания, на безкрайната ѝ слава, увенчала челото ѝ чрез нечуваните геройски усилия на нейните здрави духом и физически синове, аз не можах да остана хладен, аз се радвах, аз плаках, аз трептах с душата на целия народ. . .“

Нямам за цел да проследявам развитието на патриотичния мотив в литературата ни чак до наши дни. Несъмнено патриотизмът като социално явление има своето конкретно историческо съдържание и класова същност. Той често се явява с променлива окраска, особено що се отнася до външните му форми.

Тук трябва веднага да подчертая, че при победилата буржоазия патриотизмът постепенно се превръща в национализъм и шовинизъм, които се вляха в причините за безброй народни нещастия. Границата между патриотизма, национализма и по-нататък шовинизма е наглед незабележима, но всъщност помежду им се крие дълбока пропаст, защото те са враждебни и взаимно се изключват. Така както интернационализмът при империализма се заменя с космополитизма, така също във вътрешен аспект патриотизмът при буржоазията се превръща в национализъм и в мрачния бяс на шовинизма. Ето защо по тези въпроси не може и не трябва да се говори общо, нито да се жонглира с понятията, а е необходимо да се разглеждат конкретно исторически, съобразно движещите сили, които пораждат отделните исторически явления.

Възраждането ни беше народно дело и патриотизмът избухна като едно от най-чистите народни движения. В неговия пламък бяха изковани изключително ярки исторически фигури, исторически събития и литературни творби.

Буржоазията е шовинистична не само защото се стреми да властвува икономически и политически, но понеже самата ѝ природа е такава. Всички добродетели при нея преминават в своята противоположност и придобиват еснафска окраска, особено в последния стадий на нейното съществуване.

През време на злополучните войни, които нашият народ беше принуден да води, всяка от които има своя ясно определен характер, шовинизмът беше

дълбок враг на народния патриотизъм. И не успя да се открие в нито една значителна историческа фигура, в нито едно значително литературно дело.

Но именно народният патриотизъм създаде величавата фигура на безименния български войник, когото буржоазията се опита да ополши, като го присвои и обкичи с шовинистична фразеология. Това явление е интересно и би представлявало обект за отделни изследвания. Ние често не разглеждаме историческите явления диференцирано, особено що се отнася до големите социални движения. А именно източник за чист патриотизъм са подвизите на нашите бойци и командири през всички тези войни, независими от целите и резултатите им.

Затова най-хубавите творби на нашите писатели от онова време са изпълнени с духа на истинския патриотизъм и са ярки факти в историята на нашата литература. Щом обаче авторите се поддадат на шовинистичната пропаганда, цялата сила и красота на творбата изчезват и тя се превръща във фразеология. Ярък пример в това отношение са някои от писанията на един такъв талантлив поет като Кирил Христов през дните на Първата световна война. Шовинизмът винаги ражда екзалтираност, докато патриотизмът — искрена поезия.

Ето защо тъкмо през периода на войните се създадоха някои от хубавите творби на нашата литература, които са плод на непосредствени патриотични чувства. Те и днес ни възбудват със своята художествена значимост. Такива творби като цикъла „Тиха победа“ на Димчо Дебелянов, като „Сине мой“ на Стамен Панчев, като „Македонският цикъл“ на Иван Вазов, като „Тайната на Струма“ и „Смърт в равнините“ на Теодор Траянов и други, ние не можем нито да ги заобиколим, нито да ги пренебрегнем. Същият чист, неподправен патриотизъм, който тогава роди богатырски фигури като полковник Дрангов, генерал Иванов, генерал Тошев, безчислените войници, напоили с кръвта си четирите краища на полуострова, роди и „Земляци“, „Последна радост“ от Йовков или „Кървавите петна“ на Илия Мусаков.

Когато си изясним същността на понятията патриотизъм и национализъм, ние ще можем да имаме диференциран подход и да обясним по-сложните явления в нашия литературен процес. По начало народът в неговата най-значителна част на работниците и селяните не може да бъде шовинистичен. Шовинизмът в литературата е свързан или с изкуствен патос, с преднамерена фразеология, или с фанатизъм, които в никакъв случай не са годни да родят голям и траен подвиг на делото или на литературната творба. Шовинизмът няма вътрешно съдържание. Той е винаги обърнат навън и наситен с омраза. Омразата създава нетърпимост, догматизъм, жестокост, качества, които са чужди и на героизма, и на творчеството.

Ето една от причините, поради които възрожденският патриотизъм бе подет така естествено и непринудено като знаме в социалните борби на българския пролетариат. И колкото по-упорити и тежки ставаха тези борби, толкова по-пламенно борците и революционерите се обръщаха към чистите извори на възрожденския патриотизъм.

Тук, в исторически аспект се откроява и едно друго явление, което би трябвало да се отбележи. Веднага след Първата световна война темата за родината избледнява в творчеството на някои талантливи писатели, които започват да я пренебрегват, а дори в отделни случаи съвсем да я игнорират. Най-ясно това личи например при символистите и при други някои тогава все още плахи модернисти, на които им се струва демодизирано и остаряло да се говори вече за патриотизъм. Това е плод на авангардизъм, дирене нова тематика, проява на индивидуализъм, стремеж към европеизъм и пр.

От друга страна, в творбите на пролетарските и революционни поети мотивът за родината започва да се измества от класовата същност на интернацио-

нализма. В пламенното творчество на Христо Смирненски на пръв поглед образът на родината като че не се мярка, но в замяна на това поетът пее вдъхновените си песни за французина Делеклюз или за германеца Йохан. Гео Милев ще зададе трагичния въпрос — „Но що е отечество?“ Някои поети от 30-те години ще се обявят дори за безотечественици или ще призват за своя родина само Съветския съюз.

Причина за това явление ще трябва да подирим в историческата обстановка. Най-напред не трябва да забравяме нещастния край на войните и голямата експлоатация на темата, която беше омръзнала на всички и която се свързваше тъкмо с този нещастен край на войните. Премного бездарници се бяха помъчили да експлоатират чувствата на народа така, както ги експлоатираха бездарните политически ръководители. Неминуемо се дойде до една духовна инфлация на официалните понятия.

От друга страна, фашизмът се беше появил у нас и алчната набъбналост на шовинизма се стремеше да погълне всичко, свързано с родината. Септемврийските кланета, както е известно, бяха извършени в името на отечеството. Какви са безелите на шовинизма: стремеж за хегемония, класова омраза, национално надценяване, нетърпимост към всякакъв интернационализъм, тирания. Отецеството стана официалното знаме на буржоазно-фашистката клика и в името на него се извършваха всички политически престъпления в периода между двете световни войни.

Ето защо твърде трудно е в такива моменти да се видят двата образа на родината и да се измъкне изпод тежкото туловище на шовинизма свежата жива плът на народния патриотизъм. Трябва твърде голяма проникателност, широта и творческа мощ, за да успее писателят да надмogne въпроса „що е отечество“ и да се запита „чия е родината“. Много по-леко е да се обявиш сектантски и генерално против всяко отечество, отколкото да издекламираш като Вапцаров:

Тази земя,
по която тъпча сега,
тази земя,
която пролетен вятър пробужда,
тази земя,
не е моя земя
тази земя
простете, е чужда. . .

Най-талантливите ни творци от този период не пееха против родината, нито пък с един замах я отричаха, а питаха чия е тя и чия трябва да бъде. И затова не случайно през тежките решителни дни на съпротивителното движение тъкмо патриотизмът избухна с неочаквана и ярка сила. Обърнете внимание, че не жандармеристите, полицаите и генералите се обърнаха към знамето на Ботев, Левски, Бенковски. Партизанските поети, тръгнали по хайдушките стъпки на възрожденците, подиряха ритъма на старите поети и намериха нови победни думи в древните песни.

Въпреки че фашизмът никога не е прикривал своя шовинизъм, тъкмо той се боеше от образа на родината, от традициите на миналото, от великите исторически сенки. Тъкмо тогава най-добре се почувствува колко чужд на всяка романтика и на всяко творчество е шовинизмът. Дори и при призоваването имената на царете и особено на ханове, които се възприемаха като антиславяни, имаше някаква мъртва обрядност, предназначена да замени живата вяра. Софистичните аргументи на фалшивия патос трябваше да прикрият липсата на чувства. Никакво значително литературно произведение, дори изобищо никакво литературно произведение от тази страна на барикадата не беше създа-

дено. И тъкмо тогава, през незабравимите дни на съпротивата си, дадоха решително сражение двете родини — те воюваха на живот и смърт. . .

В тези тежки, сурови години от близката ни история чистият народен патриотизъм се беше възправил със старинната си сила срещу гръмливия патос на шовинизма, за да го премахне един път завинаги. Родината трябваше да се отвоюва.

Преодоляването на сектантско отричане изобищо на родината започна с бляскавите слова на Георги Димитров пред Лайпцигския съд и те бяха обърнати не само към надменните чужденци, които питаха къде е България, не само към фашистките главатарии, които ни наричаха варвари, не само към буржоазно-фашистката клика у нас, но и към онези сектанти, които не можеха и нямаха зрение да различат зад официалния афишен образ на родината нейния истински лик.

Ето защо така дълго време и в литературата ние не успяхме да отдадем нужното на хубавите Йовкови разкази за войната, на някои от стиховете на Кирил Христов, Теодор Траянов, Стамен Панчев, дори на Иван Вазов. И разбираме колко дълбок смисъл имат крилатите стихове на стария пролетарски поет: „Да, Левски наш е! А бесилото е ваше. . . И предателят е ваш. . .“ Тук е същината на въпроса. Не, има ли родина, а чия е родината.

Радостното е, че никакви исторически промени не можаха да изтръгнат патриотизма от нашия народ. И от нашата литература. Бай Ганьо с грубите си пошли ръце не съумя да разкъса опънатите между Шар и Балкана струни на Вазовата лира. Разочарованието от погромите не уни верността. И старият поет трагично извика: „О, аз ще взема черния ти срам и той ще стане мойто вдъхновение. . .“

Шовинистичният бяс и официалната България също така не можаха да накарат поети като Вапцаров да забравят образа на родината, сянката на Пирин, романтиката на старите хайдути и войводи. И поетът на „Моторните песни“ написа незабравимия си цикъл за родината, където извика:

Аз те обичам,
родино на Гоце и Даме,
защото израснах,
защото закрепнах във теб
и нося в сърцето си младо
тревожното знаме
и вечният устрем
на всички без покрив и хлеб. . .

„Патриотизмът — пише Ленин — е едно от най-дълбоките чувства, укрепено през вековете и хилядолетията от исторически обособените общества“ (т. 28, стр. 181). Въпреки своята трайност, както видяхме, през различните исторически периоди патриотизмът се явява в различна окраска, различно обществено съдържание и се изявява с различна сила.

Защо днес отново започнахме да говорим за нашия патриотизъм и дали това е конюнктурно явление?

Ние знаем, че патриотизмът и като лично чувство, и като обществено съдържание се е изявявал у нашия народ най-ярко тогава, когато националната ни същност е била заплашена, притискана, унижавана, както беше през възрожденските дни или през войните, които трябваше да водим. Днес несъмнено такова нещо няма. И все пак се чувства възраждане на патриотичното чувство, което проличава дори в огромния незаглъхващ толкова години интерес към творби като „Записките“ на Захари Стоянов, „Под игото“ на Иван Вазов, Талевите романи.

Днес възраждането на патриотичното чувство се подхранва преди всичко от това, че действително родината стана „родна майка“ на трудещите се, че вече няма две антагонистични една на друга Българи. Нашите успехи в строителството, нашите трудови победи, нарастването на стопанската ни мощ, разрешаването на редица икономически проблеми способствуват за повдигането на националното ни самочувствие, което е свързано с нашия патриотизъм.

Но на нещо друго, което не винаги се вижда на пръв поглед, бих желал да се спра: преднамереният и целенасочен натиск на космополитизма в световен мащаб срещу националното своеобразие и националното самочувствие на отделните народи и особено на по-малките и на изостаналите по една или друга причина.

В началото на нашия век младият империализъм раздухваше национализма, за да противопоставя една на друга държавите съобразно принципа „Разделяй и владей“. Без да изостави първия тактически подход, сега той се стреми да премахне и националния облик, да уеднакви отвътре начина на живот, да унищожи патриотичното чувство. В края на миналия век Ръдиар Киплинг беше подхвърлил крилатата фраза: „Светът бързо става английски.“ Днес съвременната перифраза на старата мисъл е: „Светът бързо става американски.“ Американският начин на живот като че трябва да унищожи отвътре всичко онова, което е свързано с традициите, вярата, общото минало, националната гордост, самочувствието на един народ.

Но за нас по-важни са въпросите, свързани с литературата. И тук ние ще зърнем стремеж за дехуманизация, за заобикаляне човешките характери с помощта или на абстракции, или на безлични формули, за заместване на чувствителността с чувствеността, за дезидеологизация и пр. В името на вечната жажда към новото, към безспирните търсения хитроумно се обявяват за остарели човешката чувствителност, човешката вяра, идеали, способност за мечти. Като се използват успехите на точните науки, правят се опити за генерално възраждане на нов математически формализъм и пр. пр. Тук немалка роля играе и призракът на провинциализма в литературата, който се отъждествява с патриотизма и се приема като белег на остарялост, еснафщина, демодираност.

Това е единен процес. Така както „модерната архитектура“ трябва да унищожи националното своеобразие на градовете, така както формализмът в „модерните“ си превъплъщения трябва да премахне всичко свързано с родината, така също уеднакваващият струг на индустриалната цивилизация трябва да премахне ръбовете на човешката индивидуалност. Отчуждението, заключено в прекрасната опаковка на съвременната техника, трябва да откъсне човешката личност не само от колектива на народа, не само от мечтите за бъдещето, не само от себе си, но и от корените, които лежат в родната земя.

В този бегъл преглед ние стигнахме до нещо, което е особено важно — проблемът за корените. Те трябва да се отрежат или изтръгнат, за да може отделната човешка личност да не принадлежи на себе си и да не прилича на себе си. Те трябва да се изтръгнат, за да изчезне националното своеобразие на отделните народи, да се обезличат и да забравят или да не мислят за своето минало, за това, което е било и което ги свързва с единната национална съдба. Всичко, което е традиция, вяра, трябва да се напръска с нафталин, да замирише на мухъл, да му се прикачат музейни етикети, да се осмее. За да умре. Корените трябва да изгният в земята.

И ето ни изправени пред един от най-съвременните въпроси: за заместването на корените с колелата. Съвременният космополитизъм противопоставя на корените именно колелата като символ на движението, на бързите промени, характерни за модерния живот. В епохата на колелата и крилете, на стремежа

към въздуха и звездите, на преодоляване земното притегляне, когато дори и модерните постройки бягат от основите, архаично е да се говори за корените.

Привидното национално безразличие на научните открития и международния език на математиката се използват, за да се докаже, че съвременният човек, който е влюбен в движението, не може и не трябва да се интересува от това, което е минало. Не е нужно да знае за лозата този, който пие вино. Днес наново възкресява пошлата древна формула: „Ubi bene, ibi patria“. Ние наблюдаваме как се купуват например инженери, лекари, физици и как някои от тях леко забравят своята родина. Неприятният образ на наемните войници от 17 и 18 век днес го виждаме не с мушкет и шпага, а с бяла престилка, микроскоп и замислен поглед, скрит зад очилата. И, разбира се, намира се благовидният предлог: науката е по-важна от всичко, науката днес е истинската родина на учения. А вторият въпрос: на кого служи науката, се забравя. Нека си припомним остроумната пиеса на Дюренмат „Физици“.

Народ, който е бил щастлив през историческото си минало, може да запази своята гордост, но не всякога и своята сила. Нашият народ векове наред е бил притискан от тежестта както на варварските нашествия, така и на огромни империи. И може би тъкмо поради този натиск се е родила вътрешната съпротивителна сила, която е съществен фактор в историческото ни развитие.

Ние сме народ с дълбоко впити в Балкана корени. При най-силните исторически бури винаги сме усеждали здравината им. Горите ни не са от присадени дървета. С присаждане мощен лес не се получава. У нас древността не я донесоха нито римляните, нито византийците — тя е просмукана в родната пръст. Тя ни дава неизменно чувство за устойчивост. В революционните ни борби се таи дълбок духовен смисъл. Драматичните събития в миналото ни са самобитни и заедно с това исторически смислени с философска и политическа дълбина. Нашият патриотизъм е с много по-дълбоки корени от хронологията на имена, битки и царе. Затова трудно е да бъде изтръгнат.

И нашата литература, това е най-характерната ѝ особеност, е с дълбоко впити в Балкана корени. От нея не се откъснаха нито Пенчо Славейков, който искаше да бъде ученик на Ницше, нито Лилиев със своята серафична безтегловност, нито Теодор Траянов с универсалистичните стремежи на своя пантеон. Не случайно у нас повечето от модернистичните литературни направления се разбиваха с прекършени криле от каменния гребен на Балкана. Не случайно най-добрите ни поети винаги са били революционери и не са имали възможност да бъдат абстрактни самосъзерцатели. Близостта ѝ с живота на народа в трагичната му историческа съдба направи нашата литература по-малко пъстра, но затова пък по-хомогенна със свой собствен творчески облик. В много от чуждите литератури има несъмнено ярки индивидуалности, напрегнати търсения, но през последните десетилетия не винаги се доземат онези големи обществени задачи, които отбелязват ритъма в едно историческо развитие.

Винаги, когато говорим за патриотизма в литературата, трябва да започваме с родното място. Това е неизбежно. Защото началото в развитието на творческата индивидуалност се крие тук — в спомените за детството и младостта. Те са нейните корени. Оттук идват жизнените сокове: набъбват от земята, от онези, които са били и не са, от онези, които са и не ще бъдат. Никой истински човек не може да избегне от своето детство, от родното място. Всяка хубава асоциация, бликнала ненадейно, ни отнася по веригата там, откъдето започват най-свежите спомени: майката, първата любов, първите големи вълнения, първата среща с литературата и с всичко хубаво. Тук е и първата среща

с родната природа, с планините и родното небе. Не случайно поетът казва: „Питат ли ме где зората ме огряла първи път, питат ли ме где земята, що най-любя на светът. . .“ Това огряване за първи път, и тази най-голяма любов са свързани. Ето защо, ако желае да остане верен на себе си, писателят трябва да остане верен на родината. Тя е обзела най-хубавата част от това „себе си“. Спомените не са само минало. Най-ярките от тях винаги са настояще, а понякога и бъдеще. Спомените и мечтите често се преплитат и сливат през мига на настоящето.

В дните на Възраждането „родното място“ на пръв поглед е играло по-голяма роля, отколкото днес. Ние си припомняме за Алтън Калсфер на Христо Ботев или за онова „плачи орехче“ на Вазов, където всички гурбетчии се прощавали с близките си, когато тръгвали на път. Днес родното място не може да бъде така далечно и мечтано, постоянна примамка за въображението — жадувана Итака, защото средствата за свързка са бързи, всеки момент се знае какво става в него. От друга страна, то самото бързо се променя, губи облика си и убива с новите си черти романтиката на старото, застинало в нежните контури на спомена. Хората там също така са различни, защото бързо се сменяват — едни го напускат, а други идват на тяхно място. Ето го пак вечното движение. Когато отидем след години и видим мечтаното родно място, принудени сме да се разочароваме, защото то е станало друго, чуждо, непознато. Все пак то живее у нас такова, каквото е било и оттук струят нашите най-хубави чувства.

Както е известно, една искрена и силна любов е способна да „кристализира“ своя обект, нещо, което отбелязва за пръв път Стендал. Това ще рече, че влюбеният обича любимата не такава, каквато е, а каквато той я вижда. В този субективен образ винаги има идеализация. Същото се отнася, разбира се, и за родното място. То остава в съзнанието ни такова, каквото е било, особено ако сме го напуснали за дълго време. Красотата му, атмосферата на свежест никога не ще заглъхнат. Една от причините за обичта към децата е и споменът за нашето собствено детство.

В миналото, когато гурбетчията е тръгвал на дълъг път, той е скъсвал за продължително време с родното място. И непрекъснато се е стремил към него, колкото и далече да е отишъл. Одисей е неизменно жив във всеки пътник, във всеки гурбетчия, във всеки изселник. Това най-остро са го изживявали заточениците. У Константин Петканов има такъв момент: връща се заточеник от Анадола. Целият му род се е събрал да го посрещне. Но той минава покрай хората и спира до стария орех, потупва го приятелски и се провиква: „Хей, върнах се, хей!“. „Пътникът безспир се връща винаги там, откъдето е тръгнал. Всяко силно чувство дири да се конкретизира върху определен обект. Такъв обект в съзнанието на клетия заточеник е бил старият орех. При него той се е връщал, него е виждал в мечтите си.

Днес, когато „гурбетчията“ прехвърля една планина, родното място не се скрива. Той знае, че винаги може да го зърне. И все пак в него си остава като жива същност и като жива рана тази родина, която най-пламенно започва да шепти, когато я напуснем или когато тя ни напусне. Шепотът ѝ обикновено го чуваме, щом като останем сами със себе си. Или, както се изразява Марсел Пруст, долавам мелодичното дишане на камбанния звън вечер, когато дневният шум заглъхне. Това чувство на стремеж към родината, на носталгия е характерно за българина. Колкото и добре да е в новата родина, колкото и делови да е животът му, той все пак в най-съкровеният минути вижда „стария орех“, той го призовава.

Достоевски още преди един век беше казал: „Всеки човек трябва да има родно място, където би могъл да отиде.“ Това важи и днес и за нашия българ-

ски човек. И за нашия български писател. Ето го например Димитър Талев. Той си остана вечен пленник на стария Прилеп. И когато сутрин от бистришкния си кабинет е зървал силуета на Витоша, той сякаш е виждал Марковите кули над родния градец. Когато преди смъртта му неговата „Волга“ го е носила по пътищата на модерна Гърция, той се е стремял не към друго, а да види колкото е възможно по-бързо гроба на Самуила, трагичната сянка на великия цар. Всички тези Ния, Султана, Глаушевци, Рафе Клинче и пр., които останаха да живеят завинаги в нашата литература, дойдоха от стария Прилеп. Ето какво признава самият писател: „В спомена има особена прелест и ние винаги сме склонни да се връщаме към спомените, за да преживеем наново това, което ни е възбуждало, радвало и дори това, което ни е карало да скърбим, да страдаме. В паметта ни се задържа изминатия живот, най-ценното, най-значителното от него и ние много често напрегнато се връщаме с копнеж и трепет, с желание отново да намерим удовлетворение, с радост или гняв, бликнали отново в гърдите ни, връщаме се към онова с всичката жажда на сърцето си. . .“

Дори творчеството на най-безплътния, най-чистия от символистите, Николай Лилиев, е искрен зов и вик към детството, към родната Тракия, към златожълтото поле, към светналите прозорци на родния град. В най-абстрактно-философските му творби като „Ахасфер“ непрекъснато се чувства подводният ритъм на този незаглъхващ стон за родината. При всяко разочарование, при всеки допир с „грубия живот“ неговите пеперуди с тънките сребърни криле политат към цъфналото тракийско поле.

Виждаме колко дълбоко и сложно чувство е патриотизмът, колко лично чувство е той, преди да се превърне в литература. И колко ние го обедняваме, като го затваряме в общи лозунги, фрази, дефиниции. И колко е свързан с конкретно историческата обстановка.

Важна негова съставка е несъмнено любовта към родната природа — гори, планини, реки, всичко онова, което рисува нашият пейзаж. Когато писателите възпяват красотите на родината ни, те отправят зори или към синята верига на Балкана, която сякаш подпира небето на България, или към снежното чело на Рила, отдето тръгват водите на България, или към хайдушката Пирин планина. Целият този разнообразен, многоброен пейзаж живее не само в сложната гама на поетическите емоции, но в сърцето на всеки, който се е родил под нашето южно небе. И все пак, ако се опитаме да вникнем по-дълбоко в тази любов, ще видим, че нашите планини и гори са ни скъпи както със своята хубост, обагрена от сезоните, така и с още нещо важно и съществено — онова, което носят спомените, тънкият аромат на миналото, поезията на човешкото дело, възленията на общите радости, надежди, борби. Красотата на нашата природа не е само декор, не съществува в съзнанието ни сама за себе си, но се слива в неизменно и трайно единство с красотата на нашия човек, с развълнувания живот на хората.

И затова, когато поискаме да си представим Балкана например, ние ще видим както безконечната верига върхове, могъщ гръбнак, около който е простряна родината ни, така също на един от тези върхове ще зърнем стройния силует на Шипка, ще чуем грохота на битките, ще усетим самодивите, които се навеждат над простреляния юнак.

Когато си представяме Рила, пред нашето въображение се открояват не само бели върхове, застинали в своето заледено мълчание и сини планински езера, откъдето се раждат реките, но там някъде под тъжния Бричебор съзираме да блести старинната сграда на манастира, съхранявал през вековете творческия гений на нашия безпокоен народ.

Всяка епоха е преплела своя дъх в аромата на планините и горите ни, човекът с любеща и вдъхновена ръка е оставял и своето дело сред хубостите на родината. В тази сложна сплав на различни чувства се откроява още един аспект от онова, което наричаме любов към родината.

В съвременното ни строителство, което между другото с най-бързи темпове слива труда на човека с вечната красота на природата има още нещо: вярата в бъдещето и любовта към своето творческо дело. Защото сега ние се радваме не само на миналото, на шепота на времето, който лъха от черквите на Колю Фичето или от древните тракийски гробници, но и на сините езера на язовирите, построени от нашите ръце или на китната хубост на хижите, приоткрити под белите призеждни върхове. Човек обича най-вече това, което сам е построил, в което е сложил частица от себе си. Тук се преплитат наред със спомените и мечтите за бъдещето, вярата в нашето общо бъдеще. И по този начин ние виждаме как възпяваната с толкова любов и топлина наша природа се превръща в нещо цялостно, радостно трептящо с ритъма на живота, изпълнено с човешките вълнения и с вярата на човека.

Защото родината сега е споменът и мечтата, легендата и научната перспектива, историческото събитие и новия строеж, блесналият дворец на културата и скромният паметник за партизанска битка. Тя живее в сърцето и на момъка, който от върха на новопостроения комин наблюдава ширналия се пейзаж, и в гърдите на добродушния „чичко“, който с мазолести ръце направлява своя „Москвич“, и в погледа на беловласия старец, който разправя за Балканската война, но се визира през запотените стъкла на очилата към гълъбовия екран на телевизора.

*

Нашият съвременен патриотизъм несъмнено не е от типа на Любен Каравеловия, нито пък от типа на „Тогава есен беше и плачеха листата“ на Йончев. В него има нещо старо, но заедно с това много съвременност и още повече бъдеще. Той между другото е и реакция на отчуждението, на космополитизма в модерните му превъплъщения, на безверието и духманизацията. Но той е реакция също така на съвременната байганьовщина, на еснафския провинциализъм, който се опитва да осмиа всичко нашенско, на снобизма и префинените форми на чуждопоклонството. Както е известно, старият бай Ганьо е запален шовинист в чужбина и смешен чуждопоклонник в родината си. И в двата случая той чувства своята малоценност, стреми се да я компенсира с нещо, което другите не притежават: българска марка зад границата и чужда марка в България. Това всъщност винаги е била една от важните психологически особености на снобизма.

В миналото старите карловски чорбаджии са укичвали своите гостни стаи през пролетта с букети от изкуствени рози и са се мъчели да преплитат говора си с гръцки думи. В миналото също така нашите незаменени шопипееха: „От Искар по-дълбоко нема, от Радомир по-далеко нема. . .“ Това бяха крайностите на чорбаджийския европеизъм и на ограничения консерватизъм. Днес всичко е по-сложно и може би не така ясно видимо. Но пак съществуват крайности, между които се таи истинското неподправено чувство, което се нарича патриотично и което е един от изворите за вдъхновение на съвременната ни литература.

Антон Страшимиров в своята книга за българите определя следните най-важни характерологични особености на българина, както той ги е видял през своето време: реалистична правдивост, мисловна яснота, болезнена обидчивост, славянска любвеобилност. Всички тези качества са свързани и обединени

от дълбока любов към своята земя, към своя народ, към своя език, от ярък стремеж към национална индивидуалност.

Патриотичното чувство в нашата действителност е сложно и многостранно. В него е примесена и любовта към Русия, към Съветския съюз. Когато се говори за патриотизма в една литература, би трябвало да се говори за традиция и новаторство в определен аспект. Когато се говори за патриотизма на нашия народ, би трябвало да се говори за връзките на отделната личност с общността и нещо повече: с миналото и бъдещето на народа, с цялата духовна атмосфера, която обгръща кътчето земя, наречено България.

Българският патриотизъм като класова изява днес в дълбоката си същност е и хуманизъм. Както видяхме, той никога не е бил свързан с омраза, с жестокост, с нетърпимост към чуждата вяра, култура, език. Той е изпълнен с гостоприемство и заедно с това с национална гордост. На българина понякога му става тясно в малкия и топъл свят на родното, но той винаги зъзне от студ в големия и чужд свят.

Социалистическият патриотизъм е най-цялостен, винаги в диалектическа връзка с интернационализма. Интернационализмът не е в състояние да се яви на празно място, без основата на патриотизма. Така както индивидуалности, събрани заедно, образуват истински социалистически колектив. Нямаме ли индивидуалности, тогава се получава тъпня. Няма ли социалистически патриотизъм — получава се или национален нихилизъм, или сектантски догматизъм, или космополитизъм, най-примамлив, защото е прикрит зад маските на снобизма. И обратното: от шовинизма най-лесно се идва тъкмо до космополитизма. Имаме много такива примери.

Затова не случайно днес космополитизмът и национализмът често вървят ръка за ръка, преследват едни и същи задачи. Докато космополитизмът например се бори срещу националното самочувствие на съветските народи, национализмът се бори срещу приятелството със съветските народи, срещу задачи, които стоят пред народите за построяване на социализма.

Съвременният космополитизъм говори за надкласов, наднационален, планетарен човек. Съвременният национализъм говори за човека затворен само в тесните рамки на националната си съдба.

Докато социалистическият патриотизъм се подхранва от съзнанието, че родната принадлежи на народа, миналото принадлежи на народа, бъдещето също принадлежи на народа. Всичко онова, което е хубаво и ценно от миналото, е прибрано и съхранено именно като извор за национална гордост или за очертаване облика на националното своеобразие. Това национално своеобразие за всяка епоха е различно, но то се подхранва от едни и същи източници.

Истинският човек, истинската личност колкото и богата и многостранна да е тя, никога не похулва своята родина, никога не се надсмива над нея. Както и над майката. В „максимите“ на Ларошфуко няма афоризми само срещу майката и срещу родината.

*

За родината както и за майката се пише най-трудно. Всяка неискреност тук ще прозвучи като празна патетика, като претенциозно интимничене или като сладникав сантиментализъм. Живо чувство трябва да движи перото на поета, белетриста, публициста, когато се докосне до темата за родината. Но, от друга страна, ние видяхме колко е широк проблемът, свързан с редица важни въпроси, чисто литературни, но и социологични, психологични, характерологични.

Както подчертах, днес ясно се забелязва разцвет на патриотичната тема в нашата съвременна литература и особено в поезията ни: от яркото и дълбоко стихотворение на Атанас Далчев за родината, до стиховете на млади поети като Първан Стефанов, Анастас Стоянов, Петър Караангов, Николай Инджов, Георги Свежин, Евтим Евтимов, Слав Хр. Караславов, Иван Динков, Георги Струмски и др.

Същото важи и за драматургията. Успехът на „Цар Шишман“ от Камен Зидаров с тематика от далечното минало, както и на „Прокурорът“ от Георги Джагаров с тематика от близкото минало е показател не само за достиженията на драматургията, но и за живостта на патриотизма у нашия съвременник.

Въпросът с белетристиката сякаш е по-сложен. Свързан е с нейната специфика: спокойна, епически широка, разнородна. Това ѝ дава възможност да обхване от различни страни съвременния човек и да разкрие от различни страни неговия противоречив и сложен облик.

Ние свикнахме да говорим за патриотичната тематика в белетристиката само с оглед на миналото, с оглед на така наречените исторически романи. Сякаш само в миналото се таи патриотизъм. Несъмнено, както вече изтъкнах, невъзможно е да си го представим без миналото, по-далечно или по-близко. Но той не е само там. Той е и в настоящето, и в бъдещето, но преди всичко в настоящето. Тук е неговата истинска сила и въздействие.

Ето защо, ако искаме да хвърлим най-цялостен поглед на патриотичната тематика в съвременната ни белетристика, ние трябва да се спрем, разбира се, на историческите романи, особено на тези за по-далечното минало.

Патриотизмът в началото на нашия век се изразява в борбите на партията, истинска наследница на възрожденците. И в тази светлина трябва да се спрем на творбите, които най-цялостно и художествено задълбочено отразяват тъкмо острите класови сътолковения.

Патриотизмът е преди всичко в съвременността. Всяка епоха има свое измерение на патриотизма. Днес патриотизмът се изразява в строителството на социализма. Тук се притаява и героизмът на миналите борби, и гордостта от победния път на нашия народ, и вярата в неговото бъдеще, и традициите на историческата ни слава, и националното ни своеобразие. От векове патриотизмът е белег на доблест. Днес тази доблест се откроява в трудовия ентузиазъм, обзел най-добрите ни съвременници. Както героизмът на съпротивителната борба и Отечествена война се преля в трудовия героизъм на съвременниците ни, така и патриотизмът намира най-висш израз в съвременното строителство. Творческото начало на социалистическия труд с неговото богатство, многостранност и жертвоготовност, с неговите специфични особености за нашия български човек, с неговата съвременна романтика е също израз на нашия патриотизъм.

Проблемът в никакъв случай не може и не трябва да се стеснява само в историческата, военната или разузнавателната тематика. Той е много по-сложен и затова по-задълбочен. Изпълнени с патриотизъм могат да бъдат и споменните книги за детството на писателя, защото там се проследява животът и еволюцията на чувството и как то преминава през сложен път, за да дойде до героизма на съпротивата; през съмнението и разочарованието на култовските дни — до героизма на съвременното строителство в този нов и така интересен етап от нашия живот.

Да не забравяме, че патриотизмът е преди всичко чувство, свързано с най-интимните изживявания на отделния човек. Най-нежните чувства най-леко могат както да се наранят, така и да се профанират. Те често са преплетени с други изживявания и анализът трябва да бъде прецизен и внимателен, за да се отделият. Ние понякога сме склонни да шаблонизираме дадена тематика

или да я заключим в яснотата на дефинициите, в категоричността на лозунгите. А тъкмо в белетристиката благодарение на нейната специфика това не може и не трябва да става.

Като разширяваме границите на патриотизма, в никакъв случай не го разводняваме в безбрежието, нито намаляваме неговото въздействие. Защото прекаленото стесняване на бреговете понякога не води към силата на съсредоточаването, но към сухотата на схемата. Особено погрешно е дигенезата на патриотизма само в по-далечното или по-близко минало или дори само в революционните борби и войни. Героическото начало на съвременния ни живот, което най-цялостно се откроява в творческия характер на социалистическия труд, е висш израз на нашия съвременен патриотизъм. Формиране съзнанието за дълг и повишена бдителност може да се получи не само с помощта на белетристиката на разузнавателна тематика, но и на белетристиката на строителна тематика. Тук всичко е еднакво важно. Стига да имаме силни и ярки творби.

В този смисъл не ще дирим патриотизъм само в национално битовото, нито в селската тематика, нито пък само във фолклора или старинните обичаи. Тук става дума за долавяне на най-дълбоки тръпки на националния дух, за характера на българина, защото националното своеобразие лежи преди всичко в характера на човека.

Ние все още нямаме творби като „Руски хора“ на Алексей Толстой, „Руски характер“ от Константин Симонов, нито дори творби като „Evgenia Ivanovna“ на Леонид Леонов. Нашата белетристика все още не е създала творби, чиито патос да е насочен изцяло към патриотизма като творчество и саможертва, каквито творби имаме в поезията и драматургията.

Но ние не можем да отречем, че хубавите книги на съвременната ни белетристика са патриотични, са реалистични, са изпълнени с най-добрите традиции на цялостната наша литература.

*

Историята не е някаква мъртва материя, подвързана в учебници, трактати или енциклопедии. Известно е, че тя е еманация на човешкия живот, че тя е готова всеки момент да нахлуе в настоящето, да го осмисли, одухотвори, вдъхнови. Понякога тя идва сама, без да я повикаме, но най-често нуждите на съвременността я призовават и преоткриват. И тогава тя се превръща в жива, трептяща съвременност.

Един от най-ярките факти в нашата литература през 50-те години са Талевите романи. Един от най-ярките факти в нашия обществен живот е незапомненият успех на Талевите романи. Този успех не беше мода, не отшумя, не се забрави. Той продължава и до днес. Ето вече повече от 15 години откакто тръгнаха сред нашите съвременници Султана, Ния, Глаушевци и народът не ги забрави.

Явно, че явлението „Талевите романи“ за живота на българите в Македония има много по-дълбоки корени от чисто художественото им майсторство.

Сякаш от треперливата светлина на „Железния светилник“ ни полъхна свежия въздух на Възраждането, появиха се старинни български характери, образи чисти и светли и ние отново почувствувахме колко живо у нас е българското чувство. И въпреки ритъма на нашата механизирана епоха, с дълбока любов се пренесохме по каменните улички на древната Преспа, с нямо възхищение съзерцавахме българската хубост на Ния, с бликнал възторг се възхищавахме от българската сила на старицата Султана.

Силата и обаянието на Талев дойде от миналото. Той беше съумял да остане пленник от миналото, но заедно с това и наш съвременник и да ни поднесе

това минало с неочаквана сила и свежест. Той, който нямаше възможност да види и живее отново в стария Прилеп, съумя да го запази все така чист, релефно изрязан, със своя колорит и своята атмосфера, както е бил през дните на детството на писателя.

С гласа не само на художник, но и на трибун Талев възвести стари истини и въпреки шума на моторите ни накара да ги чуем и отново да ги обикнем. Ние сякаш бяхме забравили древната Платонова мъдрост: „Обичта към отечеството е най-сладкото нещо в света“, защото патриотизмът не е само дълг, той е и радост, трепетна радост от досега с родната атмосфера, с нещо мило и притулено, което обаче живее своя невидим, но светъл живот.

Колко анахронично на пръв поглед явление са Талевите романи, особено сравнени с модерната съвременна европейска белетристика, с антиисторизма на екзистенциалистите или с шозизма на новия френски роман. И все пак ние ги четем, те са ни близки, близки на всяко българско сърце и само пошлата броня на снобизма е едничката пречка по техния победоносен път.

Всяко ново издание на Талевите романи ни показва колко вярно чувство за историческото си минало има нашият народ и колко вярно чувство притежава той за истински ценното, за непреходната хубост на голямата реалистична литература.

Като говорим за най-значителните исторически писатели, несъмнено трябва да се спрем и на Стоян Загорчинов. Неговият творчески поглед се отправи далече в миналото, в онази интересна и наглед загадъчна епоха, когато се появяват първите зари на нашия ранен ренесанс, в навечерието на турското нашествие, на тежката нощ, която трябваше да се спусне над България. Неговият роман „Ден последен“, един от върховете изобищо в нашата белетристика, дава пълна и цялостна картина на края на епохата, големите промени, които са се извършили в народните глбини, волята за борба и тъмните предчувствия за идващия край. През бурните тежки години, изпълнени с тревога и неизвестност, царете, болярите, държавната организация изчезват и обикновените хора, оставени сами на себе си, излизат напред в многолики и сложни взаимоотношения.

Колкото и странно да изглежда на пръв поглед, религиозната мистика на монасите исихасти извира от същите жизнени сили, които вкоравяват десницата на Момчил и неговите другари, тръгнали на бой за социална правда. Авторът е подирил и разкрил вътрешната същност на народното единство и неговата трагична дълбина.

Но любимата на Стоян Загорчинов епоха има и своето начало. И той го открива в онзи първи полъх на сила и жизненост, който разяжда вековното феодално устройство и дълголетната власт на догмата, онези свежи струи на пролетната буря, които сме свикнали да наричаме с радостното име Ренесанс. Тези събития са от духовно и социално естество, свързани помежду си и взаимно обусловени. Това са ренесансовите фрески в Боянската черква от 1259 г., това е селското народно въстание от 1277—1280 година.

Самият факт, че творческият поглед на писателя е примамен тъкмо от това време, показва колко дълбоко познава той нашата история и колко вярно чувство има за драматичното в нейното развитие. Тук не се срещат ярки битки, велики царе, множество събития, които винаги са привличали със своята ефектност перата на все по-увеличаващата се група исторически писатели у нас.

Събитията тук са повече от духовно естество. Те са подводни, невидими, трудни за изобразяване. Тук в никакъв случай не можем да се задоволим само с проследяването на историческите факти, тук трябва да се тръгне отдолу, от народа, да се подирят корените, изворите, как и защо тъкмо по това време

се явява един непознат художник, който се осмелява не само да сложи образите на простите селяни до образите на царете и боярарите, но и да ги превърне в светци; как и защо в една епоха на рязко разграничено класово деление и феодално устройство един прост селянин съумява да се опре на народа и да вземе властта 500 години преди Наполеона. И още нещо: да чува мистични гласове преди французойката Жана Д'Арк.

Боянската живопис и богомилското движение несъмнено играят в някои отношения по-голяма роля за разкриване същността в историческото минало на народа ни и за българската ни гордост от десетките имена на царе и военачалници, които изпълват страниците на учебниците по история.

Големият писател е надникнал в самите дълбини на това, което е творческата страна на нашия народностен дух, и то ведна далечна епоха, и го е разкрил задълбочено, силно, без излишна патетика и показна претенциозност. И затова неговите книги са едни от най-задълбочените исторически романи, пропити с непосредствен и чист патриотизъм.

Когато с помощта на хубавите исторически романи отправяме поглед към миналото, ние най-добре чувствуваме, че родината не е абстракция, че народът ни е именно български, че онази гордост на Паисий, която роди историята, е всъщност трайно, неизменно чувство. Защото съзнанието, че още през VII в. ние имаме първата славянска държава, че през IX век ние делим мегдан с Карл Велики, че сме създатели на богомилското движение, че през 500-годишното робство народът ни не падна на колене и пр. и пр. — това са факти, които са прозвучавали винаги радостно в тежки за народа моменти, за да добият най-голяма сила и световен резонанс в речта на Георги Димитров пред Лайпцигския съд. Ето ги дълбоките корени на нашия патриотизъм, които му придават онова забележително съзнание за устойчивост, характерно за него.

Оттук именно подири вдъхновение пламенният социолог и есеист Иван Хаджийски, за да напише своята статия „Оптимистична теория за нашия народ“, появила се също така в един от най-тежките моменти на близкото ни минало — фашистката диктатура, която със средствата на шовинизма се бореше срещу патриотизма, диреше неговото изкореняване и унищожаване.

В този смисъл всяка ярка историческа книга, която е правдива, която вярно отразява живота на народа в драматични моменти от неговата съдба, е и патриотична съобразно с епохата и конкретния исторически момент. Аз бих желал да се спра на „Цената на златото“ от Генчо Стоев. Това е модерно написана творба с точност на характеристиките, с плътен първи план, зад който се усеща подводното течение на живота и откъдето се надниква към дълбините в характеристиката на българина-страдалец, борец, революционер, но винаги твърд и упорит като гранитните скали на родните Родопи. Тук именно, в Родопите, като че най-трагично и сложно се открояват народностните ни особености и този удивителен процес на създаване българо-мохамеданството, където се чувствува жилавостта и бойкостта на българския характер. В това отношение и книгата на Антон Дончев „Време разделно“ със своята поетична романтика и пееща звучност ни разкрива частица от голямата истина на епохата и на характера на българина, изправен като непревзимаема твърдина срещу нашественика.

Няма да се спирам на книгите на Стефан Дичев, Вера Мутафчиева, Димитър Мантов, Фани Попова-Мутафова и други, които рисуват правдиво, с различна художествена убедителност как народът ни в миналото е знаел да бъде верен на своята родина и не е имало сила, която да може да изтръгне тази вярност. Патриотизмът в миналото ни винаги е бил белег на мъжественост, честност и на най-висши войнски добродетели.

Трябва да подчертая отново, че там, където нашият народ е бил притискан най-тежко, там се откроява в най-чист вид и историческата устойчивост на неговия народностен характер. В това отношение ясно се чувства известна близост между Талевите романи и творбата на Генчо Стоев. Получава се еднаквост в звучането, защото във вътрешен аспект има еднаквост в ситуацията. Най-изострено национално съзнание имат онези етнически групи, които са на границата на народностната ни общност.

*

Съвременният патриотизъм е свързан пряко и действено с борбите на партията в близкото и по-далечно историческо минало. И затова книгите, които пресъздават това минало, са изпълнени със съвременно звучене и чрез тях най-добре разбираме дълбоката връзка между социализма и патриотизма, как се е създал социалистическият патриотизъм като непосредствен продължител на патриотизма от възрожденските борби.

Да вземем например крупното произведение на Георги Караславов „Обикновени хора“, което вече навлезе в самата същност на своето епическо развитие. Тук героите са преди всичко българи — тракийци, така както героите на Елин Пелин са българи шопи, така както героите на Димитър Талев са българи от Македония и на Йордан Йовков — българи от Добруджа.

Писателят разкрива характерите на своите герои в социалната и битова обстановка, в която те живеят и ние сякаш чувстваме соковете на тракийския чернозем да напират по телата им, да подхранват тяхната жизненост и борчески пламък.

В едно интервю Георги Караславов казва: „Романът, който ще обеме 6 части, обхваща три десетилетия от новата история на българския народ — от навечерието на Първата световна война до победата над фашизма и буржоазията, т. е. от 1914 до 1944 година. Основният ми замисъл е да разкрия как под влиянието на Великата октомврийска революция и под ръководството на БКП българският народ се кали в жестоките класови битки и израсна до степен да заеме властта и започна успешното изграждане на социализма и комунизма в своята страна.“

В това изказване е подчертан не само основният замисъл на автора, но и това, че героите му са българи, и то обикновени хора. Нищо преднамерено, изключително ярко няма в голямата творба; нищо модернистично, дирещо ефекти, премного колоритни. И това е особено важно да се подчертае. Българинът по начало е скромен, с дълбоко презрение към фрапантните бои, към ефектните ходове, към преднамерено изострените ситуации. В самата композиция, в ритъма на повествованието — бавен, спокоен, без задъхване и бързеи, като течението на голямата българска река Марица, се чувства характерната за нашия народ спокойна и скромна сила, вътрешна увереност, неуморимо следване на историческата съдба.

Главните герои Станка от първата част, Атанас Пинтов от втората, Спас Илков от третата, Костадин Пиронев от четвъртата и заедно с тях още десетки други българи се включват в развитието на действието естествено, непринудено, както непринудено и естествено израстват те в самия обществен живот. Тези герои и особено Въкрил, Пинтата, Спас Илков са нежно влюбени в своята родина, но по свой народен начин, така различен от тогавашното официално родолюбие: „Роден край — провиква се авторът при първото завръщане на Атанас Пинтов от фронта в родното село — само той не може да изчезне от съзнанието, само той остава заровен в сърцето като жив дъбов въглен, от който пепелищата на времето и разстоянието изчезват след първия поглед и

въгленът започва да пари в гърдите и пулсът бие по-силно, и кръвта кипи и се въълнува като резняк!“

Една истинска българска, силно патриотична книга е и „Иван Кондарев“ на Емилиян Станев. В нея авторът разглежда с развълнувана тревога въпросите на патриотизма в онова противоречиво и напрегнато време след края на Първата световна война. И ние виждаме тук да се срещат офицери от старата армия с различни индивидуалности и характери, анархисти, но със свой български облик, земеделски водачи, които с груба откровеност жадуват за власт и комунисти, начело с Иван Кондарев, който изживява мъчителна вътрешна еволюция, за да израсне до своята светла саможертва. Тук патриотизмът, освен че има своя конкретно обусловена историческа основа, но и като всяко силно чувство индивидуализира характера. Животът на чувствата винаги е конкретен. Талантливият художник ни е показал освен идеологическото различие в патриотизма на Кондарев и Христатиев например, но и тяхното характерологическо различие. Тук не става дума за демагогия в мислите на последния, но в известен смисъл за искрени убеждения, които неизменно са свързани с народа и следователно с родината. Христатиев се мъчи да бъде патриот и дори на моменти искрено вярва, че е такъв. Кондарев също вярва, че служи на своя български народ. Ето я срещата между двете родини, с която ще се сблъскаме в най-хубавите творби на нашите писатели за периода между двете световни войни.

Но още по-тъкно, по-интересно се чувствава образът на българина, неговата национална стихия при срещата и паралела, който се налага между Джупуна и Иван Кондарев. Защото у Костадин има нещо дълбоко народно, нещо свое, силно и ярко, което извира не само от пословиците, но и от същността на човека, израсъл по тези места, събирал народната мъдрост и дирел обосновка на своята житейска и класова философия.

През трагичните събития Костадин Джупунов се бори в името на родината за себе си, за своя имот, за своята Христина, с цялата си плътно и силно нарисувана душевност. Това е представител на определена среда, на определена класа и все пак със собствен облик. В него има частици от силата на Юрталана, все още млада и неоформена. А Иван Кондарев е по-сложен синтез, рожба на тревожния, тягостен, исторически момент. Доктринерската, но чиста политическа философия, столенна в близкото дишане на Октомврийската революция, обуславя извивките на трагичната му жизнена съдба. Като образ той е изграден с други средства, по-стъстен, с повече подтекст и затова невинаги се схваща плътността на неговия характер. Но тъкмо в образа на Кондарев ние виждаме как се ражда новият патриотизъм, как той се създава в борба с патриотизма на джупуновци и на христатиевци, но въпреки това дири своите корени в недрата на народа, в древния Търново, в стария Балкан, където са бродили хайдутите. А христатиевци презират тези корени.

Няма да се спирам на всички книги, свързани със зараждането и развитието на социалистическия патриотизъм. Но несъмнено романът „Тютюн“ на Димитър Димов се откроява сред тях със своята художествена внушителност.

В епохата, която описва талантливият писател, класовото разслоение не само че е ясно очертано, но барикадата е издигната през средата на родината ни и онези процеси, които проникновеното перо на Емилиян Станев е уловило в „Иван Кондарев“, сега са кристализирали с учудваща яснота. И ние виждаме как цялата съдба на „обединеното отечество“ и на малката България е поставена на карта, как тя е изправена пред един от най-съдбоносните мигове от своето историческо развитие. Но въпреки това светът на властващата буржоазия не мисли за патриотизъм, изчезнала е дори онази фразеология, с която си служеше зараждащият се фашизъм през дните около и след Септемврий-

ското въстание. Самата буржоазна пропаганда е станала немошна, хилава и се задоволява с шаблонна фразеология, с преповтаряне на немските тезиси и немските комюникета. Името родина, патриотизъм все по-рядко се срещат дори в официалните литературни издания. За този процес, твърде характерен през дните на съпротивата, критиците обикновено не говорят, когато разглеждат романа „Тютюн“. А тъкмо в този аспект може най-добре и най-задълбочено да се разкрие патриотизмът в силната художествена творба на Димитър Димов.

Писателят ни е показал живота на финансовата олигархия, на цялата оная върхушка, която мисли не за народа, не за родината, а за своите сделки и за своите финансови планове. И ние още един път откриваме някоя от истинските корени на космополитизма. И още нещо: в най-тревожните и тежки дни за България тези хора вярват в трайността на своята съдба и на своите планове, без да прозират в приближаващия тътен онези гръмотевици, които ще ги сразят. Те не обичат и не вярват в мрачните предсказания, готови са да отлъчат и убият всяка Касандра.

А в това време онези, които се борят срещу тях и срещу стария ред, срещу стария морал в името на едно ново и по-справедливо социално устройство, не се плашат да призват старото знаме на родината и всъщност се бият и умират за нея, за народа, за спасяването на България. Вижте в този аспект колко много прилича романът „Тютюн“ на повестта на Георги Караславов „Танго“. Това са дълбоко патриотични творби, защото разкриват изворите в героизма на всички онези, които с кръвта си зациментираха основите на нашето социалистическо отечество. Нека си припомним образите на Шишко, Лила, Павел Морев.

Когато говорим за този период от време с оглед на патриотизма като чувство, като израз на човешки характер, като социално значим факт, трябва да изтъкнем особената роля на партизанската мемоаристика. Ясно е, че не може да бъде разбран духът на съвременността ни само с помощта на „съвременната сетивност“, откъсната от миналото и бъдещето. Мемоарната литература от съпротивата е един непрекъснат разказ за сътворяване на подвизи и нравствен героизъм. Всички по-важни проблеми, свързани с нея, са всъщност проблеми за подвига и героизма.

Като дирим изворите на героизма, ние откриваме преди всичко съзнанието за правотата на борбата, в която се таи възвишен хуманизъм. Но заедно с това всеки комунист, изправен пред смъртта, съзнава, че принадлежи на бъдещето, че е частица от една голяма, жива общност — партията, която неминуемо ще победи, защото трябва да победи. Човек умира най-леко за това, за което живее. Вярата в комунистическите идеали и в тяхното осъществяване, следователно и в своето осъществяване чрез тях, дава сила на загиващите комунисти.

Но заедно с това чувството им за общност с големия колектив на партията, нейната невидима, но могъща плът ги свързва с трайната, непоклатима и вечна родина. Повечето от тях не загиват с името на България в уста, като например възрожденците, но с името на партията. И все пак настоящият миг и бъдещето не са достатъчни за нравствената сила на тази саможертва. Тук е необходимо още нещо: миналото, спомените, езикът, с една дума онова, което е родината. И затова голяма част от нашите загинали герои са не само с възрожденски патос в гърдите си, но и с българско съзнание. Нека си припомним например книгата на Елена и Добри Джурови „Мургаш“. Тук неслучайно е подирен символът на планината Мургаш, която живее свой собствен живот в творбата. Тук виждаме колко жизнени са възрожденските традиции, съзнанието за връзката с най-хубавото от миналото. И още нещо: героите — и Добри, и Елена, и майката на Добри, и мнозина от ятаците са българи, със своя психика, със свое съзнание, със свой вътрешен облик. Дори нещо повече: някои от тези герои са

шопи, от Софийско, но при една нова историческа действителност. Сякаш героите на Елин Пелин са оживели, променили са се, вдъхновили са се от новата голяма и велика идея. Та това са сякаш наследниците на „Желязната първа дивизия“. Нали техните бащи и деди викаха самоуверено из ширналата се Одринска равнина: „Дръж се земльо, шоп те гази!“ Та това са внуците на „чичовците“ от 47 полк, които разтревожено бързаха: „Бързайте, братци, децу ни земльо изпустише. ...“

*

Казахме вече, че патриотизмът е свързан със самата същност на човешкия характер и психика, защото извира от майката, семейството, училището, родното място. Това е така наречената „малка родина“.

Няма да се спирам подробно на психологията на спомена за детството. Важно е да се подчертае най-напред, че през тези години става откриването на света и това е незабравимото в един човешки живот. Колкото повече се разширява светът за човека, толкова по-плътнo и свежо остава основното ядро на детските спомени. Психологията на откривателството всеки час и всеки ден разхубавява детските дни, превръща ги в постоянен празник. И още нещо: радостната мечта за бъдещето, надеждата, вярата, почти винаги примесени с думите от разказите и песните на любимия писател. Ето тази бляскава и гъвкава сплав остава завинаги в човешкото съзнание. И тя не само не избледнява, но се разхубавява с течение на годините.

Според Томас Ман творецът е по-близо до детството, отколкото човекът, затънал в практическите житейски грижи. Аз вече говорих за детските спомени като основа на чувството любов към родината. Сега се връщам към тях, за да подчертая, че белетристичните книги за детството често пъти имат патриотично въздействие, един най-нежен, лишен от каквото и да било патос патриотизъм. Такива сполучливи и интересни книги са „При извора на живота“ от Камен Калчев, книгата за детството на Л. Стоянов, трилогията на Крум Григоров („Моето детство“, „Сред народа“, „Раздолчани“) и др.

Нека се спрем най-напред на книгата на Камен Калчев. Авторът е съумял да надникне в онези незабележими изживявания на детската душа, които впоследствие постепенно нарастват, добиват плът и оформят контурите на характера. Малкото момче, изправено при изворите на живота, не забелязва, разбира се, че тези извори изтичат от Балкана, от хайдушките легенди, от песните за стари и нови войводи, от пресните спомени за Септемврийското въстание. Но когато порасне, то ще ги почувствува и като жива същност, и като романтика, и като воля за борба. Точно тези спомени ще подхранват най-хубавите мечти на юношеството и най-добрите житейски решения на зрялата възраст. И ние виждаме, че патриотичното чувство не е нещо застинало в своята даденост, а винаги подвижно, винаги готово да се обогати от вечно променящата се действителност. Стига тази действителност да твори събития, които да се превръщат в емоционално имане за детската душа.

В книгите на Крум Григоров не се сблъскваме със сложна проблематика, с тази трудна задача да се открие изворът на душевността, но те представляват един пълноценен, разнообразен свят, виден с очите на детето. Тук ние се срещаме с много хора, живи и разнообразни селяни, притиснати от немотията, от алчните и зли търговци, от грубите властници. Светът тук е беден, мрачен, сякаш лишен от радост. Но въпреки това писателят ни е нарисувал точно и плътнo живописната природа, дълбоката любов у народа към своята сурова земя, изпълнена с нежност. И тъкмо на най-бедните, на най-грубите наглед селяни, онези, които сякаш са смазани от непосилното житейско бреме. „Скъпо мое родно село! — провиква се главният герой Куне — ненагледен мой роден

край! Прощавайте. Напускам ви като прокудено дете от бащиния дом. Обичам ви от цялата си душа и сърце. Тук съм закърмен с майчиното мляко, чух родната реч, песните, които пеят нашенци по жътва и по сedenkи, по сватби и кръщовки, научих поговорките и мъдростите. Тук познах и нашенската сиромашия. Свидно ми е, че оставам планините и поляните, реките и ливадите в най-хубавото време на годината. Краят на пролетта е, по скалите на Хайдушки камък е цъфнал отдавна здравецът, овошките наливат плодовете си, тревата дъхти, в лъката се усмихва на слънцето детелината. . .“

Любовта към родното място на децата от това поколение остава завинаги неделима от борбите на народа „за хляб и свобода“. Така се създава и романтичното обаяние на готовността за саможертва, което няма да изчезне в юношеското и по-късно в мъжкото съзнание. Това детство и особено младост са преминали сред немотия, тежки унижения, но заедно с това и в атмосфера, наситена със социални идеи, с вътрешно самосъзнание за воля и борба.

Няма да се спирам на други книги от този характер. Ние виждаме как патриотичната тема се таи дори и там, където най-малко я очакваше и може би по-жива, по-непосредствена и колоритна.

В този смисъл интерес представляват някои от хубавите пътеписни книги. Защото най-добре чувстваме същността на родината, когато сме далече от нея. Темата за родината се разкрива с цялата си красота тъкмо при големите разлъки, при дългите пътувания, които сме принудени да предприемаме из широкия свят. Аз вече говорих за тях — за корените и колелата. Ние знаем, че най-добре и най-непосредствено чувстваме силата на корените, когато завие бурята. Но и когато стъпим на колелата, на крилете, когато се отделим от родината. Проблемът за съвременните пътувания е проблем за двойствеността на човешката модерна душа — разпъвана между Одисей и Пенелопа.

При съвременните пътувания винаги бързи и задъхани, впечатленията остри, напрегнати, стремително нахлуват в емоционалната атмосфера на родното, атакуват я, разкъсват я, примесват се с нея. Всяко истинско пътуване по своята възможност за бързо откривателство прилича на детството. И затова в известна степен носи неговата способност за свежест, за позлата на случките и събитията. Но тук най-бързо настъпва умората. И тогава пътуването из широкия свят започва постепенно да се превръща в пътуване към себе си, което ще рече към своята родина. И още по-далече — към своето детство. Аз тук не говоря за волната или неволна емиграция, когато се явява носталгията и родината се превръща в пламенна рана. Истинският българин не може без родина. Вазов написва своето „Под иго“, когато е далеч от родния край.

Тези са само някои от причините, които превръщат истински хубавите пътеписни книги в патриотични творби, способни да ни накарат да надникнем както при творбите за детството там, където клокочат изворите на живота. А те са винаги и неизменно в родната пръст.

Нека да се спрем например на талантливата книга на Йордан Радичков „Неосветените дворове“. Това е пътепис за Сибир. Писателят никъде не говори за своята родина, никъде не прави противопоставяния, описва с голяма любов и с проникващо око огромната земя. И все пак от този контраст, който се получава и който се чувства в повествованието, ни облъхва скритата подводна обич на автора към природата на своята малка родина. Изправен пред безконечните пространства, които се сливат с абстракциите, той чувства прикътаната хубост на своята земя. Изправен пред еднообразието на пейзажа, в което сякаш се крие космически ритъм, той си припомня непрекъснато за чудното разнообразие на родния пейзаж, за тази вечна променливост на линиите и очертанията. Изправен пред монотонната едноцветност на север, дето нюан-

сите се губят и тъмната мрачност на горите воюва с бездушната яснота на снеговете, авторът си спомня за своята пъстра многобагрена родна земя.

Космополитът е лош пътешественик. Той се носи като есенно листо из чуждите родини. Само онзи, който умее да запази своята родина в сърцето си, може истински да пътува. И това се чувствава в книгата на Радичков.

Интересна е и пътеписната книга на един такъв български автор, просмукан всецяло с нашата селска действителност, какъвто е Ст. Ц. Даскалов. Имам предвид „Европа без слънце“. Той гледа на Франция и Италия с практичното око на нашенеца и колкото всичко да е хубаво, все някак си се стреми да открие хитроумни примки и все някак си бърза да се прибере по-скоро у нас, при своите герои, на „своя земя“.

Сполучливите пътеписни книги, както и хубавите книги за детството ни дават възможност да надникнем в психиката на българина, който живее в чужбина и понякога е принуден да влачи чуждото минало като дрипа зад себе си. Първата любов, това е родината. Който ѝ е верен, остава верен на себе си. Чувството за национална принадлежност е сред най-естествените чувства. Този, който искрено обича собствената си родина, може да обича чуждите родини.

*

Съвременният патриотизъм се измерва преди всичко с героизма на строителството и с творческата страна на социалистическия труд. Затова всички онези творби, които правдиво пресъздават основния дух на нашето съвремие, по същество са патриотични книги. Разбира се, става дума не за строител въобще, а за българите строители на социализма, не за героизма на труда въобще, а за героизма на българина. И то в настоящия конкретен исторически момент.

По този начин идваме до въпроса за характеристиките, които е в същината на литературата ни. Това е и най-трудният въпрос. Строителите във всички страни си приличат. Но създателите на социалистическите строежи, както е известно, работят в името на един обществен идеал, който ги вдъхновява, осмисля дните им и превръща труда им от средство за изкарване на прехраната, във всеотдайно творчество. Тук играят роля редица фактори и на първо място трудовите колективи, които се състоят от индивидуалности със своите взаимни влияния и въздействия. Но въпреки това всеки колектив си има свой собствен облик, своя собствена индивидуалност.

Дотук все пак относително като че работата е по-лесна. Защото строителите на Кремиковци няма да се отличават от строителите на нови заводи, да речем в Унгарската равнина, или на румънското черноморско крайбрежие. Еднаквите условия и задачи създават еднакъв живот, еднакви проблеми, мисли, стремежи. И все пак нашите трънски майстори например си имат свои особености, свой характер, свои обичаи, свой начин на работа, свой хумор, свързани с техните традиции, навици, обичаи, минало. Нашите хора се оказаха много бързо податливи на съвременната модерна техника, но заедно с това те съумяват да запазят характерните особености на народността ни същност.

Това е една страна на въпроса. Другата страна на въпроса е спецификата на нашето строителство, свързано с условията от конкретната действителност. Защото както един колектив се гордее с успехите на неговия завод, така и поголемият колектив на един град например се гордее със своите успехи. И най-после една страна, една държава се гордее с това, което тя създава, което е белег на нейния творчески гений.

В този смисъл задачата на бележистите, които пресъздават нашата съвременност, е трудна: да подирят връзките с най-хубавото в традициите на ли-

тературата ни и българската същност в човешките характери. Защото тъкмо тук характерологичните особености на българина изчезват в много от литературните герои, наши съвременници. Не искам да кажа, че българското, националното, непременно трябва да се търси в етнографската декорация или във външната атрибуция на обичаите или в диалекта. Тук има нещо по-дълбоко, което е наше не само в портретовката, но и в начина на работа, в мислите, надеждите, вярата.

Аз мисля, че някои от авторите, които работят в тази насока, имат сполука. Нека си припомним например „Златното руно“ на Андрей Гуляшки. Той е създавал вече цяла редица образи на българи, но най-голямата му сполука е Исай Дамов. Това е един от първите цялостни антикултовски герои и тъкмо българската му същност е едно от достойнствата на автора, защото, както е известно, през дните на култа се обръщаше малко внимание както на националното своеобразие, така и на патриотизма. Патриотизмът е живо чувство и му е трудно да съществува сред схеми и догми. От друга страна, само дългът като постулат никога не е достатъчен за творчество в строителството. Тъкмо този процес на разбиване догмите, на превръщане дълга в идеал и живо вдъхновение, характеризира Исай Дамов въпреки неговата сложна психика и вътрешна противоречивост.

Стоян Даскалов е един от авторите, който е свързан непосредствено с народа и при неговите сполучливи образи се чувства не само българската им същност, но и промените, които стават в техните характери, без да изгубят тази своя същност. И още нещо — някои от героите му са творци в своето дело, и то в една селска действителност, което показва колко съществено и всепроникващо е творческото начало в социалистическия труд. В това отношение особено характерен е неговият герой Братан от новелата „Русалски сънища“. А в книгата му „Своя земя“ е разкрита любовта към земята в нов аспект, което е и нова форма на патриотизма.

Сред множеството герои, строители на нашите големи обекти, които бяха създадени през култовските дни, малцина от тях можеха да събудят патриотично чувство в читателите, защото много малко бяха живи човешки характери. След Априлския пленум у нас, наред с моралната проблематика и по-голямата свобода при индивидуализирането на героите, започнаха все по-ясно да се чувствуват и грижите на авторите към разкриване националното своеобразие на характерите, а оттук към разкриване на творческото начало в социалистическия труд. Въпреки че недоверието към готовите истини избухна със сила, все пак тъкмо героичното и творческото начало се откриха с ярка непосредственост. Този процес, така характерен за най-новата ни поезия, се забелязва и в белетристиката: авторът дири да разкрие себе си, да вземе пряко участие в живота на героите, да се намеси в проследяването потока на изживяванията им. А щом като дири себе си, авторът ще намери и родината. И ще се яви като подтекст или ясно открито патриотично чувство. Това личи дори в такива творби като „Двама в новия град“ — на Камен Калчев, където главният герой обогатява с нови черти образа на съвременника ни.

В книгите на строителна тематика на някои по-млади автори, като Димитър Монов, Коста Странджев, Милчо Радев и други, които описват живота на нашите трудови обекти, главно в Родопите, също така са създадени образи на трудови герои, които с нравствената си чистота и възвишена жертвот готовност са способни да ни накарат да се радваме, че са българи и че техните дела са израз на съвременните превъплъщения на някои стари наши традиции.

Като говорим за темата на патриотизма в съвременната ни белетристика, трудно можем да я отделим от темата за националното своеобразие на нашата литература, което никога не е изчезнало в творбите на добрите ни автори. Нека

си припомним колко българска сила има в селските характери на Илия Волен или в есетата и дивите разкази на Хайтов, във военните разкази на Ивайло Петров или в „Горещо пладнѐ“ на Йордан Радичков.

На пръв поглед националното своеобразие на една творба е нещо различно от способността ѝ да възпитава в патриотичен дух. Но така е само на пръв поглед. Защото тъкмо националното своеобразие на един герой българин, който твори трудови подвизи, ни кара да се гордеем. Както в миналото през дните на безконечните войни, през дните на съпротивата и Отечествената война ние сме се гордеели от победите и подвизите на нашите войници, така и днес ние сме радостни от подвизите на нашите български строители. И тази гордост не е нищо друго, освен една от най-хубавите страни на съвременния патриотизъм.

Не е достатъчно само да се описват подвизите, но и да се покаже кой ги извършва, ето това е същественото тук. Как се ражда готовността за подвиг в душата на обикновения човек. При поетите сполуките в това отношение като че са по-големи. Лиричният герой на Пеню Пенев например е едновременно и съвременен строител, и българин, свързан с изграждането на Димитровград. От конкретната индивидуализация се идва до най-значителното обобщение.

Тук трябва да отбележим, че се явиха в нашата литература някои творби с безлични герои, с издребняла психика, изградени фрагментарно, с онази задължителна усложненост, която трябва да маскира дълбочина, които по същество бяха носители на космополитизма в нашата литература. Такива герои са без социални и национални корени и си отидоха заедно с модите, отвеяни от суровия вихър на съвременieto.

Като говорим за патриотичното начало в съвременната белетристика, естествено не трябва да забравяме литературата на военна тематика, както и литературата на приключенско-разузнавателна тематика. Те по самия свой характер са патриотични. Но за да бъдат именно патриотични, трябва да притежават художествени достойнства, онези качества, които влияят върху читателите и не остаряват. Докато за дните на Отечествената война бяха създадени хубави и интересни книги, за мирновременния живот на народната армия те все още са малко. Сред сполуките бих могъл да спомена новелата на Драгомир Асенов „Нашият взвод“, на Рангел Игнатов „Късче небе за трима“, романа на Величко Нешков „Бели пътища“ и др. И за тези книги с тематика от мирновременния живот на народната армия би трябвало да се каже, че за да могат истински да въздействуват патриотично, трябва да пресъздават творческия характер на социалистическия труд. Защото и в казармата днес творческото и героическо начало се сливат в образа на онези младежи, които изпълняват своя войнски дълг.

От самото естество на художествените творби на разузнавателна тематика се разбира, че те въздействуват при формиране съзнанието за дълг и повишена бдителност на нашия съвременник. Патриотизмът в съвременния етап на развитие се покрива със съзнанието за дълг и повишена бдителност: дълг пред народа, пред миналото и пред бъдещето.

Нашите най-добри белетристи, които работят в тази област, а това са Богомил Райнов, Андрей Гуляшки, Павел Вежинов и други, се стремят да създават интересни и живи човешки характери, носители на традиционния български хуманизъм. И неслучайно Андрей Гуляшки прогивопоставя своя Авакум Захов на известния със своята пошлост западен герой Джеймс Бонд, който се интересува преди всичко не кого убива, а как го убива. . .

Ще заключим с това, с което започнахме: проблемът за патриотизма в белетристиката е многостранен. Той е свързан с традицията и новаторството. Той е свързан с хуманизма, защото това е отличителна черта на нашия български патриотизъм. Той е свързан с народността и партийността в литературата, защото те са невъзможни без патриотизма, както и нашият социалистически патриотизъм е невъзможен без тях. Той е свързан с изграждането на човешките характери, защото никакви литературни въпроси не са възможни без наличието на живи човешки характери или човешки изживявания. Това е основното в спецификата на литературата.

Както виждаме, най-важните проблеми на литературата и на живота са взаимно свързани и обусловени. Ние често изкуствено ги разделяме с оглед научните цели на нашето изследване. Но живата диалектическа обусловеност между тях ни принуждава да дирим тъкмо взаимните връзки, защото те са най-интересните.

Радостно е, че патриотичната тематика в нашата съвременна белетристика произвежда тъканта на най-добрите творби — разкази, есета, повести, романи. Радостно е, че националното своеобразие не се губи в сполучливо изградените характери на съвременните литературни герои.